

LLORENTE I BLASCO IBÁÑEZ:
ENTRE LA POLÍTICA I LA LITERATURA
(A PROPÒSIT, SOBRETOT, DE LA GUERRA DE CUBA)

ANTONI FERRANDO FRANCÉS

**Llorente i Blasco Ibáñez:
entre la política i la literatura
(a propòsit, sobretot, de la guerra de Cuba)**

institutió
alfons el magnànim
centre valencià
d'estudis i d'investigació
VALÈNCIA, 2021

Edició composta amb lletra Andralis ND OSF i Andralis ND SC,
impresa en l'interior sobre paper Prinset Ivori de 90 g/m² i en
la coberta Image Silk de 350 g/m²

© 2021, Antoni Ferrando Francés
© 2021, d'aquesta edició:
Institució Alfons el Magnànim
Centre Valencià d'Estudis i d'Investigació
Diputació de València
Corona, 36 — 46003 València
Tel.: +34 963 883 169
contacte@alfonselmagnanim.com
www.alfonselmagnanim.net

ISBN: 978-84-7822-892-8
DL: V-1350-2021

Disseny de la col·lecció: Fèlix Bella
Disseny de la coberta: Juan Nava
Il·lustració de la coberta: Gravat de *La Bandera Federal*, núm. 131 (23-VI-1894), repre-
sentant l'entrada del cardenal Sancha a València
Maquetació de la coberta: Pablo Pastor
Maquetació: Letras y Píxeles

Impressió: IMPREMTA
DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA

*A la memòria del meu avi,
Antoni Vicent Ferrando Climent,
soldat involuntari de la guerra de Cuba*

A Manuel Sanchis Guarner, mestre estimat

*Als meus deixebles i als meus col·legues que m'acompanyen
en els viatges per la cultura valenciana*

Índex

A tall de pròleg: Com és que Llorente escrigué tant en valencià?,
per Rafael Roca 11

1. Introducció 27
2. El context polític i cultural en la València de finals del segle XIX 31
3. L'ofensiva política i mediàtica de Vicent Blasco Ibáñez davant la guerra de Cuba 41
4. La resposta política i mediàtica de Teodor Llorente a la qüestió cubana 69
5. *Cartes de soldat* i *Pro Pàtria* com a creació literària 79
6. *Cartes de soldat* i *Pro Pàtria* com a model lingüístic 97
7. Llorente i Blasco davant l'estatus literari i sociolingüístic del valencià 107
  - Llorente: contra el prejudicis lingüístics 107
  - El llorentinisme: un atzucac per al futur de la llengua 122
  - Blasco Ibáñez: una alternativa al ratpenatisme o al valencià? 132
  - El debat entre Llorente i Blasco sobre la prosa en valencià: una qüestió de fons o de forma? 149
8. Conclusions 167
9. Bibliografia 175

Apèndixs

- I. Edició de *Cartes de soldat* i de *Pro Pàtria* 183
- II. Selecció d'articles d'*El Pueblo* i de *Las Provincias* (1895-1900) 192

Índex antroponímic 281

A tall de pròleg

Com és que Llorente escrigué tant en valencià?

Rafael Roca

Universitat de València

Com moltes d'anteriors i de posteriors, la meua promoció universitària (1989-1994) tingué la sort de gaudir del mestratge d'Antoni Ferrando. Fou a principis de la dècada dels anys noranta, quan assistíem a cinqué curs de l'aleshores oficialment designada com a llicenciatura en «Filologia Hispànica (Especialitat de Filologia Valenciana)», que poc de temps després passà a ser qualificada com a «Filologia Catalana», una denominació que treia l'estudi de les nostres llengua i literatura d'una posició subalterna per a situar-lo en pla d'igualtat respecte a la resta de cultures romàniques.

En aquell moment, Ferrando, que havia esdevingut catedràtic deu anys arrere, era un dels professors de trajectòria més sòlida i prestigiosa no sols del Departament de Filologia Catalana (anomenat de Lingüística Valenciana, fins a 1985), sinó de tota la Facultat de Filologia. Era, per dir-ho a la manera dels escriptors de la Renaixença, un dels patriarques de la Universitat de València. I això malgrat que a penes tenia quaranta-sis anys. Acabava de deixar la direcció del Departament, càrrec que havia assumit en 1983. I, amb la gallardia i la decisió que el caracteritzaven –i continuen caracteritzant-lo–, comandava l'Institut de Filologia Valenciana i la revista *Caplletra*. A més, gaudia de l'aura d'haver estat deixeble de Manuel Sanchis Guarner, introductor dels estudis actuals de filologia al País Valencià, una circumstància que ell alimentava mitjançant els homenatges i les lloances que, habitualment, dedicava al seu mestre. I també, d'haver aconseguit que Joan Fuster optara a la càtedra de Filologia Catalana. Dues circumstàncies que, certament, l'honoraven.

Les classes d'Història de la Llengua que ens va impartir –i a les quals sovint assistia amb una jaqueta de pell obscura que ens el

representava com un Capità Haddock de la Vall d'Albaida— no me'l varen descobrir. El coneixia d'algun temps arrere a través de diverses amistats comunes —com ara Vicent Cardona i Toni Cova— i també, dels escrits i referències que m'arribaven, bàsicament, a través de la revista *Saó* (sabia que un dels puntals de la publicació, Cristòfor Aguado i Medina, havia sigut deixeble i amic seu). Amb tot, aquelles sessions a l'aula sí que em varen permetre conèixer-lo «en acció»; i acabar d'identificar-lo com un dels intel·lectuals que, des de l'*alma mater*, havien fet possible, en els difícils anys vuitanta, que la nostra llengua haguera recobrat bona part de la seua dignitat malmesa: depurant-la, ennoblint-la i normalitzant-la. Fent-la present, per exemple, en els mitjans de comunicació i en totes les etapes de l'ensenyament.

Gràcies a alguns docents que, als qui integràvem aquella desim-bolta promoció de Tintins admiradors dels Beatles i d'Al Tall, ens varen caure en sort —entre els quals, Ferrando—, i a notòries experi-ències culturals que vaig viure durant els anys d'estudiant universitari —com ara les reunions del consell de redacció de *Saó*, el cinqué centenari de la publicació de *Tirant lo Blanch*, les defuncions de Joan Fuster i Vicent Andrés Estellés, el centenari del naixement de Carles Salvador...—, vaig confirmar que volia prendre'm la vida amb filologia. I en llicenciar-me, al juny de 1994, tenia clar que desitjava continuar aprofundint en l'estudi de la nostra llengua i literatura. Així que vaig anar a parlar amb el professor amb qui més amistat i complicitat havia establert durant la carrera: Vicent J. Escartí. Que, damunt, era d'Algemesí, municipi al qual m'havia vinculat a través de diversos condeixebles, com ara Vicent Esteve, Rosa Borràs, Ricard Sarrió i encara d'altres.

Escartí i jo passàrem diverses jornades temptejant temes als quals dedicar la meua tesi de llicenciatura: la poesia de Jordi de Sant Jordi?, la d'Ausiàs March?, la prosa de Roís de Corella?, *Lo somni de Joan?*... En aquells dies de peripècia intel·lectual, fins i tot arribàrem a consultar els *Diàlogos e divinals col·loquis*, de santa Caterina de Siena, obra cincentista i inèdita, que hauria fet les delícies del canonge Sanchis Sivera... I quan ja estàvem més marejats que un

allioli –almenys, ho estava jo–, Vicent va exclamar: «Hem d’anar a parlar amb Toni Ferrando».

Recorde perfectament aquella trobada. De seguida, Ferrando va exhibir la radiografia mental que havia fet de mi durant les hores d’aula; i, per a demostrar que sabia qui era l’estudiant que tenia al davant, va agafar d’una de les prestatgeries del despatx el treball d’assignatura que li havia enllestit pocs mesos abans, i que, per influència de la línia d’investigació que portava Escartí, vaig titular «La Decadència: un concepte de tallar i apegar». I també evidencià haver-me vist en alguna trobada de *Saó*. De manera que, ràpidament, el diàleg començà a fluir sobre la taula. Com a bon mitjancer, amb la mateixa mestria amb què hauria actuat un corredor de taronja –la Ribera obliga–, Vicent capgirà la conversa per a dir-li que feia dies que buscàvem, sense èxit, un tema de tesina i possible tesi doctoral per a mi. I, ràpidament, amb contundència i seguretat, Ferrando respongué: «Teodor Llorente. És el millor escriptor valencià del Vuit-cents, i no disposa de cap tesi en exclusiva. Necessitem saber què feu de la seua vida, quins estudis realitzà, quins mestres tingué, quines obres va escriure, quins contactes establí, qui eren els seus amics i els seus enemics... No podem permetre que el segle XIX continue sent el forat negre de la nostra història literària».

M’hi vaig quedar parat. No vaig saber què comentar-hi. I em sembla que Vicent, tampoc. De manera que vàrem acordar que ho meditaria i, al cap d’uns dies, li’n donaria una resposta. Escartí i jo eixírem del despatx una miqueta desubicats, en silenci. Mentre caminava, anava pensant: «Ha dit “Teodor Llorente”. Em deu haver volgut fer una broma? Em proposa que estude el cantor de la llauradoretà, l’exegega de la barraqueta? El del “Murciélagó Alevoso”? El fundador del caspós i anticatalanista *Las Provincias*? El responsable del fracàs de la Renaixença valenciana?». Eren els tòpics i prejudicis que, alimentats per alguns professors i amanits amb riotes i facècies, circulaven per les aules i passadissos del Departament. I, després de cinc cursos, els sabia de memòria. Per això em costà d’entendre què era el que, realment, Ferrando volia de mi.

Vicent, veient-me una miqueta abatut, em recomanà que reflexionara sobre el que Toni m'havia dit. I que, mentrestant, em dedicara a consultar bibliografia sobre la matèria, ja que, tal vegada, això m'ajudaria a prendre-hi una decisió. I així ho vaig fer. Vaig llegir *El sector progressista de la Renaixença valenciana*, de Manuel Sanchis Guarner, *Els orígens de la Renaixença valenciana*, de Vicent Simbor, i *Estudis sobre la literatura del País Valencià (1859-1936)*, de Ricard Blasco; i també el número 4 de la revista *Caplletra*, dedicat íntegrament a la branca valenciana de la Renaixença, i el pròleg de Lluís Guarner al volum *Poesia valenciana completa* de Llorente. I em va cridar notablement l'atenció que, excepte Guarner, la resta d'autors feien una valoració negativa –alguns, extremadament negativa– del moviment i de l'escriptor en qüestió. Excepte Lluís Guarner. Estranyament, ell havia trobat punts de llum i de reeiximent on els altres hi veien fosc i fracàs.

Aquell pròleg convertia Guarner en un dissident de l'antillorenanisme, tan estès i generalitzat aleshores; en un estudiós *friqui* de la literatura valenciana del segle XIX, sobre el qual –i potser per això mateix– vaig voler saber més. I fou en aquest procés d'aprofundiment que m'arribà a les mans la ressenya que Josep Iborra, un referent històric de la crítica literària valenciana, va publicar en 1983 en les pàgines de la revista *Saó* –a la qual jo tenia accés directe– a propòsit de l'aparició del volum *Poesia valenciana completa*. Aquell breu però intens text d'Iborra suposà per a mi una nova descoberta, ja que hi vaig trobar afirmacions que m'acompanyaren durant molt de temps, com ara: «Resulta escandalós constatar que en els últims quaranta anys ningú no ha considerat necessari de reeditar els versos de Teodor Llorente»; i també: «Llorente, sovint citat, no ha estat més que una pura referència negativa: un nom, un tòpic de la nostra història moderna. ¿Quants, però, l'han llegit o han pogut llegir-lo?». De manera que Guarner no n'era l'únic, de dissident... (Després descobriria que n'eren uns quants més, entre els quals Josep Piera, Lluís V. Aracil i Enric Sòria, autors que, en les dècades dels anys setanta i vuitanta, havien reivindicat el llegat llorentí).

Vaig estar uns dies reflexionant sobre tot el que havia llegit. D'una banda, tanta unanimitat a condemnar el personatge, a subratllar-ne els errors i desencerts, m'estimulava a rebutjar-lo. Però, d'una altra, em sentia interpel·lat per les crides de Guarner i d'Iborra –que vaig unir a la de Ferrando– a llegir-lo i estudiar-lo... De manera que se'm va crear un dilema. Com la majoria dels investigadors novells, jo desitjava un tema d'estudi refulgent –que, aleshores, en un 95% significava: o medieval (Jordi de Sant Jordi estava en el meu horitzó) o del segle xx (Fuster, Valor, Estellés...), i no un que despenguera olor de naftalina. Però, a la vegada, començava a entendre que Ferrando m'havia proposat un repte intel·lectual... Així que, després de meditar-ho, vaig telefonar a Vicent i li vaig dir que ja tenia una decisió pel que feia al cas, i era positiva. Vicent se'n alegrà molt i em digué que havíem d'anar a comunicar-li-ho a Toni; i a demanar-li que en fora el director, ja que el meu desig inicial era que Escartí dirigira la tesi.

I així ho vàrem fer. Ferrando se'n congratulà i, amb la mateixa fermesa que havia proposat el tema, digué que el director de la tesi havia de ser Vicent Simbor, màxima autoritat del Departament en història de la literatura contemporània. I que sols en el cas que Simbor no poguera o no hi estiguera disposat, acceptaria de dirigir-la ell. Una resposta que em va deixar novament descol·locat. Però que em permeté actualitzar la mesura, per mi ja coneguda, de la seua generositat acadèmica i humana.

D'aleshores ençà, ni he deixat d'estudiar la vida i l'obra de Llorente, ni d'aprendre i gaudir amb el mestratge i l'amistat de Ferrando. En el fons, m'he dedicat a seguir el consell que em donà un dia de 1994: «Pren com a referència el líder i patriarca de la Renaixença valenciana, i mira d'aportar una miqueta de llum al damunt de la producció cultural i literària del nostre Vuit-cents». Com a professor d'història de la llengua, Ferrando valorava la contribució decisiva de Llorente a la formulació d'una llengua literària culta i alhora popular; i a la recuperació de la consciència d'unitat lingüística entre catalans, balears i valencians. Així, el que m'ha resultat més útil, en aquest

procés de recerca que ja dura més de cinc lustres, ha sigut descobrir i analitzar el context polític, social i cultural en què es desenvolupa la tasca lingüística i literària dels protagonistes d'aquell moviment literari. I que, en la meua humil opinió, molts dels investigadors precedents no havien encertat a enfocar amb precisió.

D'aquesta manera, l'anàlisi de la situació social i cultural valenciana dels anys centrals del segle XIX permet albirar que quan, sent estudiants universitaris, els jóvens Teodor Llorente, Vicent W. Querol, Rafael Ferrer i Bigné, Fèlix Pizcueta, Jacint Labaila i encara d'altres començaren a esborrallar quartilles, la pràctica totalitat dels escriptors –especialment els pertanyents a les classes benestants, com és el cas– havien renunciat en bloc a redactar literatura en el seu idioma matern. En la dècada dels anys cinquanta, que és el moment cronològic en què ens situem, el valencià escrit pràcticament sols mantenia una certa vitalitat en dos gèneres marginals: el teatre humorístic i la premsa satírica. A la ciutat de València, l'alta literatura es componia en castellà. Cosa que, tanmateix, no va impedir que, esperonats pels nous corrents romàntics que presidien la cultura peninsular, i per mestres literaris com ara Marià Aguiló, Vicent Boix, Joan Arolas i Pasqual Pérez i Rodríguez –i també, pel model que els arribava des de Catalunya a través, per exemple, de l'obra de Joaquim Rubió i Ors–, Llorente i la resta de companys generacionals nadaren contracorrent i començaren a redactar poesia culta en valencià.

Fou una decisió agosarada per part seua? Sens dubte: ho fou per a l'època. I en les properes línies intentaré explicar per què. De fet, Llorente arribà a escriure en valencià amb tal intensitat i mestria que, passades les dècades, acabà convertint-se en el poeta que més literatura i de major qualitat aportà al nostre segle XIX. Què l'impulsà a actuar així? La motivació econòmica? El desig de prestigi intel·lectual? Per diners, segur que no ho feu, ja que, a la segona meitat del Vuit-cents, l'escriptura en valencià proporcionava molts maldecaps i uns guanys pecuniaris ínfims, com bé saben els qui coneixen, per exemple, la biografia de Constantí Llombart. I, pel que fa al prestigi, cal dir que, a Llorente, ser el millor poeta valencià del

moment li suposà un gran renom a Catalunya; i també, tot i que amb una incidència social molt inferior, al País Valencià. Però, a Madrid i a la resta d'Espanya, que era on en aquella època es feia carrera cultural i política –que li ho pregunten a Blasco Ibáñez!–, escriure en valencià tan sols li comportà problemes. Els volums de *l'Epistolari Llorente* estan farcits d'exemples del que prove d'explicar. Així que en reportaré un dels més expressius del que Ferrando qualifica com a «discurs glotofàgic» dels intel·lectuals castellans de l'època.

Retrat de Teodor Llorente per Josep Maria Brel (1881) (Roca, 2011d: 409)

Seguint una pràctica habitual entre els escriptors, durant els mesos de maig i juny de 1885 el nostre autor es dedicà a enviar exemplars del recentment editat *Llibret de versos*, el seu primer recull